

12. Ярошевский М.Г. Логика развития науки и деятельность ученого / М.Г. Ярошевский "Вопросы философии", 1969, № 3. С. 45-67.

13. Cattell R.B. Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. *Educational Psychology*. 1963. V.54. p. 1-22.

14. Guilford J.P. The nature of human intelligence. N.Y.: Mc.Graw-Hill. 1967.

15. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in its testing. // In: R.J. Sternberg (Ed.) The nature of creativity. N.Y. Cambridge University Press. 1988. pp. 43-75.

16. Wollach M.A., Kogan N. A new look of the creativity -intelligence distinction. *J. of Personality*. 1965. V.33. № 3. p. 348-369.

УДК 159.922.7 : 159.923.2

ТИПИ ОБРАЗУ "Я" ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Суцинська Т.С.

У статті розкрито актуальність дослідження образу "Я" дитини дошкільного віку; обґрунтовано основні завдання та методи теоретичного та емпіричного дослідження; виокремлено провідні критерії дослідження образу "Я", представлено узагальнені результати дослідження, охарактеризовано різні за рівнем та специфікою типи образу "Я" дитини старшого дошкільного віку.

Ключові слова: образ "Я", самосвідомість, дитина старшого дошкільного віку, особистісний розвиток.

В статті раскрыта актуальность исследования образа "Я" ребенка дошкольного возраста; обоснованы основные задачи и методы теоретического и эмпирического исследования; выделены критерии исследования образа "Я"; представлены обобщенные результаты исследования, охарактеризованы различные по уровню и специфике типы образа "Я" ребенка старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: образ "Я", самосознание, ребенок старшего дошкольного возраста, личностное развитие.

The article deals with the relevance of research image "I" preschool child; substantiated the main tasks and methods of theoretical and empirical research, the study highlighted the criteria for an image "I", summarizes the results of the study, characterized by different levels and specific types of image "I" senior preschool child age.

Keywords: image "I" consciousness, child preschool age, personal development.

Постановка проблеми. Формування образу "Я" є однією з актуальних проблем психології особистості. Як дитина почуватиме себе в соціумі, як будуватиме своє майбутнє, чи відчуватиме впевненість в своїх силах, чи

з тривогою ставитиметься до всього нового залежить від уявлення про своє "Я". Різноплановий образ "Я" характеризує людину творчу, яка актуалізує свій потенціал, мобілізує внутрішні ресурси для розвитку власної особистості, яка зможе бути успішною в складних та динамічних умовах сучасного життя. Уявлення дитини про себе, закладені ще в дошкільному віці, є передумовою формування Я-концепції дорослої людини. Дослідження особливостей образу "Я" старшого дошкільника, визначення типу та рівня образу "Я" певної дитини дозволить створити психолого-педагогічні умови, які сприятимуть успішному становленню особистості.

Метою статті є репрезентація результатів теоретичного та емпіричного дослідження особливостей образу "Я" дітей старшого дошкільного віку.

Науково-психологічний аналіз формування і розвитку образу "Я" представлений в роботах багатьох психологів (Р.Бернс, А.Бодальов, Е.Еріксон, Є.Лісіна, А.Маслоу, Р.Мейлі, К.Роджерс, В.Столін, П.Чамата, Н.Чеснокова та ін.). Питання формування самосвідомості, процесів самопізнання, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до себе, саморегуляції на ранніх етапах онтогенезу аналізуються в роботах Г.Абрамової, М.Боришевського, О.Запорожця, О.Кононко, В.Котирло, В.Мухіної, М.Лісіної, Н.Непомнящої, Є.Панько, А.Сілвестру та ін.

Аналіз зазначених досліджень дозволив нам визначити образ "Я" як суб'єктивну динамічну сукупність уявлень людини про себе, свою індивідуальність, неповторність; як систему настановлень, спрямованих на самого себе, що складається з пізнавального, емоційного та оцінно-вольового компонентів.

Грунтуючись на цьому, ми визначили завдання дослідження: - з'ясування рівня диференціації та особливостей змісту образу "Я" дітей старшого дошкільного віку, змісту елементарного реального та бажаного "Я" дитини; - вивчення системи дитячих характеристик; - виявлення здатності дітей надавати характеристику іншим та самій собі, - з'ясування особливостей загальної самооцінки та характеру її диференціації, особливостей самоствавлення та представлення себе в таких категоріях, як подобається/не подобається, поганий/хороший; - визначення особливостей емоційно-ціннісного ставлення до себе, дослідження стратегії самоствердження (конструктивна, домінування, самопригнічення); - рівня домагань щодо власних досягнень та досягнень однолітків.

Для виконання поставлених завдань нами була складена програма дослідження, яка включає такі методики:

- "Чарівний квітник мого "Я" (модифікація методики М.Куна та Т.Макпартинда, В.Г.Щур "Хто Я?");

- "Фотокартки" (модифікація методики Г.Гоуха "Контрольний список прикметників");

- методика дослідження ціннісних орієнтацій та самооцінки (модифікація методики А.А.Реана);

- "Самооцінка дошкільника" (опитувальник Т.В.Драгунової);
- "Сходи" (В.Р.Щур);
- "Особливості розвитку часткової самооцінки дитини" (шкала Т.В.Дембо-С.Я.Рубінштейна);
- "Колір, який схожий на мене" (модифікація колірного тесту Люшера);
- "Намалюй себе" (А.М.Прихожан);
- "Хто правий?" (модифікація методики Н.Є.Харламенкової);
- "Хрестики" (К.Шварцландер);
- "Збери пазли" (модифікація методики Х.Хекхаузена).

Ми вважаємо, що в дослідженні плані виміру образу "Я" дитини старшого дошкільного віку доцільно орієнтуватися на такі критерії як складність, узгодженість, емоційна забарвленість самохарактеристик та рівень самостійності дитини при формуванні образу "Я".

На основі емпіричного дослідження нам вдалося спостерігати такі типи образу "Я" дитини старшого дошкільного віку.

Складний центрований образ "Я". Про складність образу "Я" дитини ми можемо говорити відповідно до того, яку кількість різноманітних самохарактеристик дитина може собі надати та яким змістом вони будуть наповнені. Дитина старшого дошкільного віку може назвати декілька варіантів свого імені (Іван, Ваня, Ванька, Ванюшка, Ванька-встанька), прізвище, по батькові, стать, соціальні ролі, стереотипні, загальні характеристики, знання та вміння; суб'єктивні (які стосуються самоставлення дитини красень, розумниця; уподобань люблю малювати, хочу до школи; успіхів в діяльності найкращий малювальник, не дуже добре вмію читати; образні (індивідуально-образні, індивідуально-рольові, індивідуально-професійні). За наповненістю цих категорій (методика "Чарівний квітник мого "Я", "Фотокартки") можна судити про складність образу "Я" дитини.

Також важливим показником рівня складності образу "Я" є прагнення та бажання дитини. Для дошкільників характерними є бажання пов'язані як із сьогоденням, так і з найближчим та віддаленим майбутнім; пізнавальні та романтично-фантастичні; бажання, які стосуються задоволення самої дитини (солодоці, іграшки, ігри, розваги, їжа, досягнення, тощо), так і спрямовані на інших людей, тварин. Про складність образу "Я" можна говорити не стільки за кількістю бажань, скільки за їх різноманітністю та різноспрямованістю.

Кожна з цих груп в самоописі дитини представлена, звичайно, однією-двома характеристиками, але деякі групи можна трактувати як більш важливі, оскільки вони представлені більшою кількістю характеристик. Дитина зі складним центрованим образом "Я" відносно усвідомлює, що є для неї є головним, а що другорядним. Всі знання про себе гармонійно узгоджуються, дитина багато знає про себе, розуміє, які у неї сильні сто-

рони, які треба ще розвивати, а які для неї не є дуже важливими, або заважають. ("Я страшний і злий, як Баба-Яга, але це тільки в грі таким хочу бути, насправді таким бути не хочу. Насправді я хороший, добрий, рідний, хочу вирости та стати мільйонером або пожежником")

Складний різноплановий образ "Я". Спостерігається широкий діапазон груп самохарактеристик і майже однакова кількість самохарактеристик щодо кожної групи. Дитина може хотіти все, та не знати, що є головним; багато про себе знає, але не може виокремити свої сильні сторони, не знає, на чому зосередитися, що саме є важливим, а що другорядним.

Спрощений нерозвинений. Знання дитини про себе в основному стосуються однієї-трьох груп характеристик. В основному це об'єктивні характеристики (ім'я, стать), елементарне позначення емоційного ставлення до себе ("хороший/поганий"). Для надання більш розгорнутої самохарактеристики потребують додаткових питань, але й при цьому відчувають труднощі. В основному, це пояснюється нездатністю дитини до самопізнання, відсутністю цілеспрямованої роботи дорослих щодо збагачення уявлень дитини про себе. Більшість таких дітей мають збіднений словниковий запас та невисокий рівень розумового розвитку. Бажання дітей в основному ситуативні та матеріальні ("хочу один льодяник", "автомат за 100 гривень", "щоб мама купила косметичку", "багато іграшок", "гуляти", "феєрверк", "щоб зараз мама забрала", "пити"). Діти не можуть визначити, що для них є головним, що другорядним. І хоча в самохарактеристиці може простежуватися центральна тема, проте вона визначається через брак інших тем, бідність, недостатність знань про себе, що пов'язано з несформованістю образу "Я".

Спрощений фіксований. Всі дії, соціальні контакти здійснюються з позиції домінуючої якості, установки, діяльності. Дитина не приймає щодо себе інших характеристик. Будь-яких неуспехів в обраній діяльності, будь-які заперечення або не підтвердження наявності, розвиненості тієї якості, соціальної ролі, на якій дитина зосереджена, викликає образ, пригнічений стан або агресію. Діти можуть надавати достатню кількість самохарактеристик, але всі вони представляють одну тему ("зайчик, сіренький, біленький, маленький, вмє плігати, хочу народитися зайчиком").

Узгоджений стійкий. Всі знання про себе гармонійно узгоджуються, дитина багато знає про себе, розуміє, які у неї сильні сторони, які треба ще розвивати, а які для неї не є дуже важливими, або заважають. ("Я страшний і злий, як Баба-Яга, але це тільки в грі таким хочу бути, насправді таким бути не хочу. Насправді я хороший, добрий, рідний, хочу вирости та стати мільйонером або пожежником"). Зовнішні впливи опосередковуються досить стійкою власною думкою про себе: дитина впевнена в тому, що вона хороша, розумна, вмєла, навіть

неуспіхи в діяльності може сприймати як стимул до саморозвитку ("з цим завданням я впоралася, це мені легко; а це не вийшло, треба вдома з мамою повчити, і все вийде, я все можу, бо я розумна")

Пошуковий. Дитина ще не визначилася в своїх уподобаннях, пробує себе в різних видах діяльності, з'ясовує свої можливості, питання "хто, що тобі подобається", "на кого хочеш бути схожим" викликає труднощі, оскільки у дитини варіантів багато, складним для такої дитини виявляється і завдання, в якому необхідно обрати серед інших лише одну якість, яка їй більш притаманна, такі діти часто обирають навмання. Але, враховуючи те, що образ "Я" дитини дошкільного віку перебуває на стадії становлення, подібна позиція є прийнятною. Дитина може часто ставити питання дорослим щодо себе, перевіряти свої можливості в діяльності.

Хаотичний тип є суперечливим дитина напівусвідомлено розуміє, якою хоче бути (красивою, сильною, лідером, танцівницею тощо), але соціальне оточення може диктувати інший ідеал, до якого дитина теж прагне (слухняна, помічниця, турботлива). В уявленнях про себе відсутня цілісність, іноді окремі самохарактеристики деякою мірою пов'язані між собою, але відсутня внутрішня узгодженість. Дитина з хаотичним образом "Я" може хотіти все, та не знати, що є головним; може багато про себе знати, але не може виокремити свої сильні сторони, не знає, на чому зосередитися, що саме є важливим, а що другорядним. В уявленні про себе відсутня цілісність, деякою мірою пов'язані між собою та в сукупності складають ілюзію цілісного образу, але відсутня внутрішня узгодженість). Дитина з хаотичним образом "Я" може хотіти все, та не знати, що є головним; може багато про себе знати, але не може виокремити свої сильні сторони, не знає, на чому зосередитися, що саме є важливим, а що другорядним. Характеристики, надані в різний час, відрізняються, тобто образ "Я" можна визначити як ситуативний, хиткий.

В той же час, дитина може взагалі не характеризувати себе, відмовлятися відповідати на запитання, пов'язані з самохарактеристикою, або відповідають формально ("не знаю, який я", "не знаю, чого хочу", "нічого не хочу", "ось такий я, і все", "який-небудь, не знаю", "все хочу")

Від того, які передбачаються перспективи подальшого розвитку образу "Я", ми виокремили такі типи: хаотичний з тенденцією до внутрішньої узгодженості образів "Я", з тенденцією до внутрішньої чи соціальної конфліктності, з тенденцією до пристосування, з тенденцією до відмови від власної позиції.

Хаотичний образ "Я" з тенденцією до внутрішньої узгодженості образів "Я". Дитина з таким типом образу "Я" в самоописі в першу чергу може зазначати ті характеристики, які навіюються дорослими, але так само називати і ті якості, бажання, до яких прагне самостійно

("Я як Попелюшка, в красивій сукні, а вдома допомагаю, трудівниця, можна і без красивої сукні").

Хаотичний образ "Я" з тенденцією до внутрішньої чи соціальної конфліктності проявляється в тому випадку, коли характеристики, надані соціальним оточенням та самохарактеристики не можуть співіснувати. Невирішеність цих конфліктів неодмінно призводить до дезадаптації, проблем із соціалізацією, погіршення психічного та фізичного здоров'я дитини. Для деяких дітей складним є питання про те, хороша вона чи погана, якою вона хоче бути. Сумнівні цінності, які диктує телебачення, поведінка деяких дорослих та однолітків, часто суперечать із загальнолюдськими цінностями, які також прищеплюються дитині.

Хаотичний образ "Я" з тенденцією до пристосування може сформуватися у випадку неузгодженості виховних позицій дорослих. Дитина з різним оточенням починає поводити себе по-різному, тобто так, як від неї вимагають дорослі ("сьогодні не битимуся з Вітею, бо дідусь прийде, а от завтра буде мама, тоді можна", "не люблю, коли дідусь забирає, треба слухатися"). Подібна поведінка дозволяє дитині успішно налагоджувати стосунки з соціумом, але призводить до формування таких якостей як безпринципність, брехливість, підлабузництво, що, в свою чергу, теж може призвести до конфлікту.

Хаотичний образ "Я" з тенденцією до відмови від власної позиції. Дитині з хаотичним образом "Я" важко визначитися з власними бажаннями, прагненнями. При відсутності самостійності, наполегливості, та наявності авторитарної позиції дорослих образ "Я" дитини може стати навіюваним. Дитина повністю буде брати на себе характеристики оточуючих.

Тотально позитивний. В самоописі дитини відсутні негативні характеристики. Самооцінка дитини завищена. Певна завищеність самооцінки для дітей дошкільного віку є нормою, проте для тотально позитивного типу образу "Я" характерна відсутність диференційованості та аргументованості оцінок.

Аргументовано позитивний. Найбільш вдалий варіант для формування адекватної самооцінки та є одним із показників готовності дитини до школи. На тлі загального позитивного ставлення до себе в самоописі можуть зустрічатися негативно забарвлені характеристики, але дитина усвідомлено ставиться до свого образу "Я", може пояснити, чому вважає себе "хорошою" або "поганою" за загальної переваги позитивних характеристик.

Із значним вмістом негативних самохарактеристик. Властивий дітям, які схильні характеризувати себе негативно у зв'язку з неуспіхом в певній діяльності ("я лінива", "я неохайний", "нерозумний"), або під впливом думки дорослих ("поганий, бо вихователька сказала, що кидався піском").

Сформований відносно самостійно (з елементами запозичення). Враховуючи те, що розвиток образу "Я" дитини дошкільного віку відбувається на рівні "Я інші люди", і думка дорослих та процес порівняння себе з

однолітками є важливим джерелом інформації дитини про себе, діти зазвичай приймають на себе характеристики, надані іншими, орієнтуються на певні ідеали, взяті з телебачення, життя ("буду таким, як сенсей (вчитель карате), захищатиму дівчат"). Дитина з подібним типом образу "Я" здатна на власному досвіді перевіряти ті характеристики, які отримує ззовні, критично ставитися до думки дорослих та однолітків. В самохарактеристиці дитини відсутні посилання на думку значимих дорослих, для них притаманний впевнений тон, стійкість до провокацій під час спілкування, впевнена стратегія самопрезентації та високий рівень домагань.

Побудований на запереченні оцінок інших людей. Діти 5-6 років в силу особливостей психічного розвитку ще не є достатньо самостійні. Протест, відстоювання своєї позиції може стати шляхом до самостійності, але якщо для дитини це стане самоціллю, то результатом може стати закріплення невинуватої впертості, конфліктності як рис характеру та створити певну проблему в особистісному розвитку дитини.

Навіюваний стійкий. Образ "Я" формується під сильним впливом однієї авторитетної особи ("тато хоче", "тато сказав", "ви не тато, я не робитиму"), або від обраного ідеалу. Думка інших осіб не сприймається дитиною, відзначається залежність від авторитетної особи ("не знаю, чи зможу, тато такого не робив").

Навіюваний мінливий. Дитина не має певного ідеалу, але дуже чутлива до думки інших. Спостерігається інфантильні реакції дитини на негативні характеристики, які можуть викликати сльози, пригнічення ("він сказав, що я погана", "він сказав, що в мене не вийде"). Всі характеристики особистості дитини, надані оточуючими, сприймаються на віру. Особливо несприятливий варіант, коли ці характеристики не відповідають дійсності, є суперечливими, ситуативними.

Виокремлені типи образу "Я" за кожним з критеріїв є різними за рівнями.

Високими за рівнем ми вважаємо такі образи "Я": складний центрований, узгоджений стійкий, аргументовано позитивний, сформований найсамостійно з елементами запозичення образи "Я".

Середніми за рівнем з тенденцією до високого вважаємо складний різноплановий, пошуковий, суперечливий з тенденцією до узгодженості, тотально позитивний та побудований на запереченні оцінок інших, а середніми з тенденцією до низького рівня спрощений нерозвинений, суперечливий з тенденцією до пристосування, переважно негативний, навіюваний стійкий.

Низькимиза рівнем типами образу "Я" вважаємо спрощений фіксований, суперечливий з тенденцією до конфліктності, суперечливий з тенденцією до відмови від власної позиції, навіюваний мінливий.

Отже, теоретичний аналіз засвідчив актуальність вивчення образу "Я" дитини старшого дошкільного віку; та дозволив визначити його як суб'єктивну динамічну сукупність уявлень людини про себе, свою індивідуальність, неповторність; як систему настановлень, спрямова-

них на самого себе, що складається з пізнавального, емоційного та оцінно-вольового компонентів.

Виокремлено такі критерії дослідження образу "Я" дитини старшого дошкільного віку: складність, узгодженість, рівень самостійності при його формуванні та емоційна забарвленість.

Окреслено рівні образу "Я" та охарактеризовано низку типів образу "Я", властивих дітям старшого дошкільного віку (складний центрований, складний різноплановий, спрощений нерозвинений, спрощений фіксований, узгоджений стійкий, пошуковий, хаотичний, тотально позитивний, аргументовано позитивний, ситуативно негативний, побудований на запереченні оцінок інших, сформований самостійно з елементами запозичення, навіюваний стійкий, переважно навіюваний мінливий)

Використання запропонованої типології при дослідженні образу "Я" певної дитини дозволить більш чітко визначитися з основними напрямками психологічного супроводу цієї дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белобрыкина О.А. Диагностика развития самосознания в детском возрасте / О.А. Белобрыкина. – СПб. : Речь, 2006. – 320 с.
2. Истратова О.Н. Психологическое тестирование детей от рождения до 10 лет / О.Н. Истратова. Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 317 с.
3. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Силвестру. – Кишинев:Штиинца, 1983. – 111 с.
4. Петровский А. В. Быть личностью / А. В. Петровский. – М. : Педагогика, 1990. – 112 с. : ил. – (Б-чка Детской энциклопедии "Ученые – школьники").
5. Співак Л. М. Діагностика і корекція "Я-концепції" молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень : навч. посіб. [2-е вид.] / Л. М. Співак. – К. : Каравелла, 2011. – 224 с.
6. Урунтаева Г.А. Практикум по детской психологии : [пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и колледжей, воспитателей] / Г. А. Урунтаева, Ю. А. Афонькина / под ред. Г. А. Урунтаевой. – М. :Владос, 1995. – 291 с.
7. Фурман А. В. Психология Я-концепции: навч. посіб. / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів : НовийСвіт-2000, 2006. – 360 с.

УДК 159.9

АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ВІКТИМІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Тарасенко Н.В.

У статті представлено результати теоретичного аналізу стану дослідженості проблеми віктимізації сучасної молоді. Розглянуто деякі підходи до трактування основних віктимологічних категорій, до вивчення